

BİLİNCİN ÜÇ “ŞİMDİ”Sİ*

Uluğ NUTKU*

ÖZET

Bilincin üç şimdisi insani zamanın bire indirgenmiş üç boyutudur. Bilinç geçmişi hatırlar ve onu şimdîye sanki canlıymış gibi getirir. Aynı zamanda gelecek için olabirlikler kurgular ve bunu şimdinin terimleriyle yapar. Böylece bilinç, gerçek zamanın ileriye akışının tersine, hem geçmişi hem geleceği şimdideki varoluşuna bağlar. Bilgi ile inanç arasındaki ilişki sorununun çözümünün bulunduğu fenomen budur.

Anahtar sözcükler: zaman bilinci, inanmanın fenomenolojisi, transendens.

(The Three “Now” of Consciousness)

ABSTRACT

The three ‘now’s of consciousness are the three dimensions of human time reduced to one. Consciousness recollects the past and brings it to the present as if it were alive. It also constructs prospects for the future by the terms of the present. Thus, in contrast to the progression of real time, consciousness reverts the course by binding both the past and the future to its existence at present. This is a phenomenon in which the solution of the problem of the relation between knowledge and belief is to be found.

Keywords: Consciousness of time, phenomenology of believing, transcendence.

· İlkın 1993’de yayımlanan bu yazımı (*flsf*) için yeniden yazdım.

* Emekli öğretim üyesi.

2 Bilincin Üç “Şimdi”si

İnsan üç zaman boyutunda birden yaşıyor: Eylemesiyle şimdide, anmasıyla geçmişte, umut etmesiyle gelecekte. Canlı duyumlamaların ve duygulanmaların şimdiden geleceğe yönelmesiyle birlikte bilincin zamanı gerçek zamanın tersine, şimdiden geçmişe doğru akabiliyor; geçmiş şimdide getirebiliyor ve gerçek zamana yerleştirebiliyor; üstelik, geçmiş şimdiden daha canlı yaşayabiliyor. Kerbela olayını anarken sırtına zincirler vurarak kendine acı çektiriyor, yahut İsa'nın acılarını çekmek için kendini çarmıha gerdirtiyor.

Bellek, hayal ve tasavvur yetileri geçmiş şimdileştirmeyi ‘gerçekleştirebiliyor’. Bellek bitmiş olanı yinelerken hayal geçmiş canlandırmaya, eskiden olanı aynı duyum ve duygularla yeniden yaşamaya, geçmişte bırakmamaya, bitirmemeye çalışıyor. Tasavvur yeniden yaşanılması istenilenleri umuda bağlayarak geleceğe uzatıyor.

Bilincin çift yönlü hareketi (geçmiş ve geleceğe) insanı gerçek zamanın dışına çıkarıyor. Bilginin gereği olan, gerçeği olduğu gibi anlama ile inanmanın gereği olan, gerçeğin bilinmeyen uçlarını ‘sanki var’casına, ‘sanki olmuş’casına, ‘sanki biliniyor’casına düşünme iç içe geçiyor. İnanmanın bilme kadar temel bir özellik olduğu düşünülürse, gerçeklikle gerçeklik dışı olanın bilinçte nasıl kaynaştığı anlaşılabilir; çünkü insanlar doğallıkla birbirlerine inanırlar, inanmaları gerçek dışı olsa bile. Bilimsel bilgi günlük hayatın bu geniş ama çelişkili zemininde ‘ne ise o, başka bir şey değil’ saptamasının yer aldığı bir ‘parça-alan’ın üzerinde yükselir.

Bilimin konusu olan, zamanın bilinebilir kesitindeki neden-etki bağları, inancın, bilinmeyen zamandaki ilk ve son uçlarına, bir canlı türün, insanın, yaşama gereği olarak eklenir. İkisinin kördüğüm olduğu yerler vardır. Bu yerler bilinemez olanın biliniyor sanıldığı yerlerdir. Bu durum tek yanlı bir düğüm atma değildir. İnsan bildiğine inanmadığını söyleyemiyor. En keskin eleştirel bakış bile mutlak kuşkuya dönüşmüyor, inanmaya bir pay bırakıyor. Diğer yandan, neye inanıyorsa onu bilgi olarak da kabul etmek istiyor; inancını bilgiyle doldurma gereğini duyuyor; inancı için bilgide delil ve destek arıyor. Böylece bilginin tarihselliğine karşı yönde bir güç hareketine geçiyor. Şimdideki bilgilerin kutsal kitaplarda, simgesel anlatımlarla da olsa, zaten var olduğu inancı, bilincin birbirine kavuşan çift yönlü hareketinin bir sonucu, bilginin mutlaklaştırılmasıyla inancın kutsallaştırılmasının iç içe geçirilişidir.

Bilincin doğal akışı içinde kavrayabilecekleri, ancak ve ancak algı içeriği olan süreçlerdir. ‘En önce’ ve ‘en sonra’ (ilk ve son) kavramları ile bunların karşıtındaki öncesiz-sonrasız (başlangıçsız-bitimsiz) kavramları -her iki kavram çifti- algı içeriğinden yoksundur. İşlerini doğru götmek için algılarına tutunması gerektiğini bilen insan,

aynı zamanda içeriğini somutlaştıramayacağı kavramlarla güdülmek istiyor. Oysa bilim, zamanın ilk ve son sayfalarını okumaya kalkışmaz. Buna ancak inanç girer, ama temelli bir çatışmaya da düşmüş olur; çünkü ilk olanın başlamamış olması gerekir (önceki bir 'ilk' onu başlatmamış, öncekini de daha önceki bir 'ilk' başlatmamış). Oysa başlamamış olan, var olamaz da. İlk olan aynı zamanda sonsuzsa, ilk değildir de.

İnsanın zaman ve varoluş girdabında kaybolmaması için elini uzattığı Tanrı düşüncesi iki çatışmayı bir arada barındırır: Tanrı hem öncesizdir, ilktir ve her şeyi başlatandır; hem de sonsuzdur ve her şeyi sona erdirebilendir. Böylece bilinç doğal akışını bırakır, gerçek zamanın dışına çıkar. Bu noktadan sonra inanılan zaman başlar. İnanılan zaman, 'sanki olacak' bilinciyle geleceğe de uzatılır.

Bilinen zaman ile inanılan zaman arasındaki sınır, bilincin ileriye geriye gidiş gelişlerinde kayganlaşabilir. İki soru tarzı vardır: Bilim içi ve bilim dışı. Bilim dışı soru tarzı bilimsel soru tarzı kadar önemlidir, ama bilim dışı sorulara verilecek cevaplar bilimselleştirilmeye çalışılırsa, sorular da cevaplar da anlamsızlaşır. 'Tanrı var mı, yok mu?' sorusu bilimsel cevap beklerse anlamsızlaşır; çünkü soru ne felsefenin varolma-varolmama sorununun (varolanın değişmesi, başkalaşması sorunu) ne de bilimin hata-hakikat sorununun (hatanın hakikatten -bilgiden-ayıklanması sorunu) içindedir. İnanç sorusu aşkınlığa ilişkindir ve ancak aşmacalar kurularak cevaplandırılabilir. Aynı şekilde, 'Eğer Tanrının gücü her şeyi var edebilir ve yok edebilirse, Tanrı kendisini de yok etmeye muktedir midir?' sorusu, inanç-içidir ve yürütülecek mantık zihne içkindir, nesnel gerçeklikle ilgisizdir. Tanrı kendisini yok etmeye muktedirse, mükemmel olanın eksilmesi çelişkisi; muktedir değilse, mükemmel de değildir çelişkisi (birbirini tamamlayan tanımların birbirine karşı gelmesi) zihin ve inanç-içidir, gerçek nesnel dünyasına uzanmaz. Bunların bilimsel cevapları yoktur. Felsefe önemli soru, bu çelişkiler içinde insanın ne yapmak istediğidir. Bu tür sorular anlamsız değildirler ve cevap olarak sunulan anlam öbekleri, 'insan inançlarıyla yaşayışını nasıl yoğurmuştur, üslubu ve başarısı nedir' sorusunda toplanır.

Felsefe için birincil önemdeki konu, zaman bilincinin ve zamanın 'şimdi' kesitinin değerlerle bağlantısıdır. İyi-kötü karşıtlığının göreliliğinin dışından bakıldığında, hiçbir insanın değer verme yetisinden (yeti, yetenek değildir, türün her bireyinde vardır) yoksun olmadığı görülebilir. Yıkıcı bir eylem de bir değere tutunur ve onu gerçekleştirmek ister; asıl değerli olanın farkında olmadan kendi olumladığı değer yönünde eyler. Bu nedenle görelî değerler birbirleriyle çatışırlar; ama hepsi göresiz, temel değerler dayanağında bütünsel anlam kazanabilirler de. Eğer bütün değerler görelî olsaydı (kültürlere göre değişseydi), temel değerlerden söz edilemezdi, genel olanın farkına varılamazdı bile. O

4 Bilincin Üç “Şimdi”si

halde görelilik ve göresizlik birbirini dışlayan karşıtlar değil, gerektiren karşıtlardır. Bu olgu gözden kaçırılırsa, göresiz/temel değerler, görelî/değişken olanın dışında, başka bir yerde, başka bir dünyada aranır. Oysa birincisi (bütün zaman-mekanlar için) ikincisinin (şimdi-burada olan için) içinde durur, hareketlenir ve çekilip çıkarılmayı bekler.

Bir insanın bir başkasına kendi törelerine göre saygı göstermesi, yalnız tanışları için değil, töresine göre tanış olabilecek herkes içindir. Elini kaldırıp yavaşça sallayarak selam verme ile elini göğsüne koyarak selam verme, selamlaşmadaki genelliği kurar. Öncelikle ‘bize göre değerli’ olanın şimdi içinde yer aldığımızdan (yere basmamız, yöreselliğimiz bu önceliği ister), somut gereklilikle karşılaşmadıkça, salt kavramdan kalkarak genele yönelmeyiz. Bilinç yerelden genele açıldıkça, genleştikçe, yöresi, mekanı genişler, dünyayı sarar, her insanın selamını alır.

Zaman bilinci değer bilinciyle bezenmedikçe boştur. Değerler hep şimdide sürekli taşınmayı gerektirirler (“sırtımıza binmişlerdir”- Nietzsche). Bu süreklilik her ‘şimdi’de insan hayatına yayılır, her bireyin ömrünü kaplar. Burada bir paradoks iş başındadır: temel insani değerlerin (daima bir başkasını selamlamaya yönelik) kalıcılığıyla zamanın geçiciliğinin biraradalığı. İnsanın geçmişi şimdide getirmek istemesi, temel değerler tarafından belirlenmişliği nedeniyle, şimdideyi isterken hep geçmişiyile karşılaşmasından ve kalıcılığın, şimdilerin bütünlüğü olduğunu derinden duymasından ötürüdür. Kendi başına bir geçmişin, şimdide yaşanmayan bir tarihin anlamı yoktur. Bir bilgisayar uzmanı, elindeki becerinin, Taş Devri insanının yonttuklarının şimdileştirilmesi olduğunu söze dökmeden, içten kavrayabilir. Anlam, şimdide yeniden yaratılmadıkça, yaşamaya yabancı kalır, onu gütmaz. Yeniden yaratılmayan anlamlar artık yaşanmayan geçmişte kaldıklarından, şimdileri yoktur, gelecekleri de olmaz. Tarih bilgisi edinme ile tarihselliği yaşama arasındaki önemli fark budur.

Umut edilen gelecek, şimdide anlamlandırılan, yaşanılması, ölçülmesi istenen bir zaman boyutudur. Yaşanan an, zamanın öbür iki boyutunu kendine çeker.

Yukarıda söz ettiğim paradoks, geçici olanın değersiz (örn. fani dünya, ölümlü beden), kalıcı olanın da değerli (örn. ebedi öbür dünya, ölümsüz ruh) sayılmasıyla inanç tarafından çözülmeye çalışıldı. Aynı tarzda algı, değişken ve yanıltıcı sanıldığından, değerden düşürüldü; kavramın değişmezliği bilgi kaygısının dışına taşırıldı, kutsandı. Kutsama ‘en’ büyülteciyle pekiştirildi: en büyük, en güzel, en iyi. İnsan bunu neden yaptı, neden şimdi-burada ‘en canlı’ yaşamasının üstüne kavram örtüleri gerdi? Cevabım: Geçmişinden devşirip ölmüşlerini sardığı anmasının gelip geçmemesi ve kökünü sökölmez bir yerde sürdürmesi için zamanı durdurması gereğinden. Zamanı ancak

değişmeyen kavram durdurabilir (Platon'un eşsiz kavrayışı) ve insana bir çeşit ölümsüzlük vaat edebilir. Kutsallaştırmanın kaynağı bu hayat oyununda yatsa gerek. Bilincin, geçmişi şimdiye getirerek durdurmasıyla, geçmiş artık geçmemiş olur.

Gene de, Nicolai Hartmann'ın işaret ettiği gibi, bütün bunlar yaşanan şimdi içindir, gerçeklikte gelip geçenin hep yakalanabilmesi için. İnsanın en gerçek bilgisi ömrünün bir defalık olmasıdır ve ölüm, zaman boyutlarının bilinçte bir anda düğümlendiği en etkili olay. İnsan, ömrünün biricikliğini anlamlarla süslemezse, zamanda ve mekanda an'ı ve yeri olmayacağını bilir. Anlamların paylaşılmadıkça süregitmeyeceklerini, onların şimdilerden geçtiğini bilir. Geçmişteki şimdiler ömrünün bir yarısı, gelecekteki şimdiler öbür yarısı olmak zorundadır.